

Възпитание, обучение и образование в Средновековна България според някои житиеписни творби

гл.ас. Стоян Долапчиев от ВТУ "Св. Св. Кирил и Методий" и доц. д-р Елица Петрова НВУ "В. Левски"

Въведение

Настоящата разработка се основава на задълбоченото проучване на жития на славянските просветители Константин-Кирил Философ, Методий, Климент и Наум; жития на отшелниците Иван Рилски, Прохор Пшински, Гавраил Лесновски, Йоаким Осоговски / Сарандапорски /; жития на жените – светици Юлияния, Филотея Темнишка, Параскева Епиватска - Петка Търновска; жития на държавните и църковни дейци: Михаил Воин, Патриарх Йоаким Първи, Иларион Мъгленски, Митрополит Петър, Теодосий Търновски, Ромил Видински и жития на мъчениците Георги Нови Софийски, Николай /Никола/ Нови Софийски.

На базата на житиеписните творби се правят изводи за семейното възпитание и образованието, получавано в училища, школи и

монастири. В таблична форма се представя нагледно възпитанието, обучението и образованието на светците според житиеписните творби. Изследват се не само житията на посочените светци, но се прави и съпоставка между техния живот, начин на възпитание и получено образование – религиозно и светско.

Постановка на проблема

Семейната среда оказва пряко влияние върху образованието, възпитанието и живота на разглежданите светци и светици. При повечето от тях се набляга на аристократичния произход на родителите, което осигурява много добри материални и духовни възможности за развитие – за възпитание, обучение и образование. Децата израстват в „добър род“.

Родителите в повечето случаи са „благочестиви християни“, т.е. – те спазват Божиите закони и възпитават децата си в нравствено-религиозните

добродетели на християнството. Посочва се, че децата са въведени от ранна възраст в християнската религия чрез покръстването. Източно-православната християнска традиция влияе върху подрастващите и е определяща за тяхното образование.

Можем да твърдим, че е налице житийната схема, характерна за мнозинството от житийните творби, в която родителите са заможни, от добър род, благочестиви и богобоязливи християни. Възможно е известно идеализиране на семейната среда на светеца с оглед на неговия по-нататъшен житейски път, но религиозно-нравствената насока на възпитанието в семейството на много от тях едва ли може да се отрече. В същото време, по този начин се възпитава и подобна религиозност и у тези, които се запознават с житийните творби и героите, техните родители и семейства да им служат за нравствен пример.

Изглежда, още през Средновековието християнската църква залага много на семейството. Внушават се и се препоръчват прояви на милосърдие, на човечност и на помощ от по-богати към по-

бедни хора. Този принцип, който стои в основата на християнската религия, същевременно спомага за стабилността на обществото и за осъществяване на класовия мир.

В някои случаи няма конкретни сведения за родното място и семейството на светеца или светицата, но се посочват нравствено-религиозни добродетели, типични за християнството: богобоязливост, кротост, търпение, смирение, щедрост към по-бедните, мъдрост още от ранна детска възраст, почитане на родителите, любов и твърдост в отстояването на вяра и народност.

Табл. Възпитание, обучение и образование според житиеписните творби

Възпитание, обучение и образование

В жития на светци

<p>Константин-Кирил Философ</p>	<p>„Когато го дадоха на учение, той с бистрата си памет преуспяваше в науките повече от всички ученици, та беше за почуда на всички.”[□]</p> <p>„Същият Константин от младини живя в чистота, сякаш ангел, като странеше и бягаше от житейските наслади и постоянно прекарваше времето си в пеене на псалми и песни, и духовни послушания, следвайки винаги един път.”¹</p> <p>Особен интерес представляват възпитанието и образованието, което Константин</p>	<p>Архиепископ Методий</p>	<p>Висока оценка за качествата на Методий се съдържа в посланието на папа Адриан до славянските владетели Ростислав, Светополк и Коцел.</p>
--	--	---------------------------------------	---

<p>Климент Охридски</p>	<p>„...още от младенческа възраст възлюбил боголюбивия живот”⁵</p> <p>В християнски дух е било и семейното възпитание:</p> <p>„Така още от младенчество бе отдаден на божествения закон...”⁶</p> <p>Климент организира в Девол централно училище с два отдела или две степени. Първата степен е за обучение в начална грамотност. „Ние никога не го видяхме да бездействува, но той или учеше децата, и то по различни начини – на едни</p>	<p>Наум</p> <p>Климент заедно с „Наума, Ангелария и Горазда с прилежание изучи свещеното писание...”[□]</p>	
<p>В жития на отшелници</p>			
		<p>Иван Рилски</p> <p>„...човек духовен, благоверен и христоролюбив” и с „голяма вяра”⁹, „възлюбил от крехка възраст добродетелта”¹⁰</p> <p>„добре възпитан от своите родители”¹¹.</p> <p>”...той живееше, подчинявайки им се във всичко и отдавайки нужната почит.”¹²</p> <p>„... като изслушваше божествените слова и свещените учения, с пост и молитви благоугаждаше на господата и беше изцяло запленил от божията любов”¹³</p>	

<p>Прохор Пшински / XI век/</p>	<p>„той просия като добродетел като звезда...“¹⁴</p> <p>Ясно се откроява влиянието на християнската църква и религиозното възпитание, което получава.</p>	<p>Йоаким Осоговски /Сарандапорски/ - /края на XI – началото на XII век/</p>	<p>Свещецът се описва като милосърден и човек даряващ помощ към бедните. Възпитане от „благочестиви родители“, т.е. религиозни, православни християни, правоверни, набожни, благоверни, богобоязливи и добродетелни хора.</p>
<p>Гавраил Лесновски /XI век/</p>	<p>„Когато стана на години за книжно учение, родителите му го дадоха да се учи на книги. Не след дълго той изучи всички писания и не на един език, но на много, а евангелската книга нито за час не изпускаше от ръцете си.“[□]</p> <p>„голям майстор в писмото, и не на един език, но на много. В двора на сръбския цар Стефан Силни той беше пръв съветник и писмовник.“¹⁵</p>		

В жития на жени – светици

<p>Юлияния / 286 – 21.11. 304 г./</p>	<p>Възпитанието на Юлияния е било в почитане на тези религиозни обществени традиции, които са били господстващи в Римската империя.</p> <p>„Момичето Юлияния имаше правдив ум, целомъдрен разум и добър живот чрез християнска надежда...И през всичките тези дни за нищо друго не се грижеше, освен да моли бога и да ходи често в църквите.“¹⁷</p>	<p>Филотея Темнишка - / втората половина на IV – началото на V век/</p>	<p>„Щом навърши шест годишна възраст, бе дадена да изучава свещените книги. И толкова преуспя в учението, че знаеше наизуст цялото божествено писание, така, че всички и се чудеха и славата и проникваше навсякъде. Толкова пък процъфтя във въздържанието, че цяла седмица издържаше без храна...Нощ и ден тя вникваше в божествения закон и насищаше душата си със свещените писания.“¹⁸</p>
		<p>Параскева Епиватска - Петка Търновска / втората половина на X век/</p>	<p>„...я възпитаваха в същия дух“, т.е. в духа на</p>

**В жития на държавни и църковни
дейци**

Михаил Воин	произхожда от „род всепочитан и благоверен“, а в религиозно отношение е „пръв сред първите по родовитост християнин“. ²¹	Иларион Мъгленски /ок. 1100г. – ок. 1164 г./	Семейното възпитание на Иларион се определя от общественото положение, материалните възможности и християнската принадлежност на неговите родители. Самите родители полагат обет да го дадат в манастир. Насоката на това възпитание оказва влияние върху неговото по-нататъшно развитие.
Патриарх Йоаким I - /края на XII век – 18.01.1246 г./	Родом българин, отгледан и възпитан от „благоверни родители“ ²² , т. е. принадлежащи към източното православно християнство. В тази насока трябва да се търси влиянието на семейната среда и семейно възпитание на Йоаким, както показва и по-нататъшния път на светеца.	Архиепископ / Митрополит/ Петър /ок. 1255 – 1326/	На 12-годишна възраст го изпращат в манастир ²³ , като с това родителите предопределят нравствено-религиозната насока на възпитанието му.

<p>Теодосий Търновски / ок. 1300 – 1363 година/</p>	<p>В Пространното житие, посветено на него, Патриарх Калист пише: „Той избягваше всячески беседите на своите сродници...Защото му се струваше, че е по-добре да наскърби родителите си и когото и да е било другого, нежели малко да отстъпи от преданата любов към бога.”[□]</p> <p>От цитирания текст ясно се чувства исихасткото отношение към родното място, семеината среда и възпитание.</p>	<p>Ромил Видински /ок. 1310 – ок. 1385/</p>	<p>„... те го възпитаваха в напътствие и поучение господне.”²⁵, т.е. в духа на източното православно християнство и съответните нравствено- религиозни добродетели.</p> <p>„...се подчиняваше на учителя, както бе пристойно, той надмина всички деца, влезли преди него в училище. ...но и ги учеше да се отказват от обичайните детски игри и неразумни сборища...Не само неговите връстници и съученици се дивяха на този отрокостарец Руско за</p>
--	---	--	---

В жития на мъченици

<p>Георги Нови Софийски /1497 – 1515/</p>	<p>Семейната му среда влияе благотворно и при изграждането на някои нравствено-религиозни добродетели, които виждаме у него: кротост, търпение, смирение, любов и твърдост в отстояване на вяра и народност.</p> <p>Родителите му го пращат на училище на шест години. След първоначалното образование учи занаят.</p> <p>Възпитанието в дух на принадлежност към българския народ и християнската вяра, омразата към османските поробители го</p>	<p>Николай /Никола/ Нови Софийски. / ок. 1510 – 1555/</p>	<p>Получава много добро образование и задълбочена богословска подготовка.</p> <p>„А момчето напредваше по разум и мъдрост и се подчиняваше, както е редно, на своите родители. То им подражаваше във всяко добро дело, сияеше с целомъдрие и ум и пазеше себе си с голямо старание, от детинство се грижеше да се опази в истинската вяра и да върши дела, угодни бога”.²⁷</p> <p>Никола добре познава свещените книги, псалми и молитви, които са задължително учебно съдържание</p>
--	--	--	--

Заклучение

В житията често се повтаря историята на светеца, чиито родители дълго време са нямали деца, добили са го трудно и са положили обет да го дадат в манастир, с което предопределят нравствено-религиозното възпитание на детето си.

Обикновено светецът е отгледан и от „благочестиви родители“, т.е. - православни християни, религиозни, правоверни, набожни, благоверни, богобоязливи и добродетелни хора - и още в най-ранна детска възраст се отличава с любов към труда, учението и Бога. Семейната среда влияе благотворно при изграждането на някои нравствено-религиозни добродетели при децата като: кротост, търпение, смирение, любов и твърдост в отстояване на вяра и народност.

В житията на светците откриваме, че децата се дават „да се учат на книги“ в подходяща детска възраст. Граматиката или граматическото изкуство се включва в изучаваните през Средновековието седем свободни изкуства – тривиум /граматика, реторика, диалектика/ и квадравиум /аритметика,

геометрия, астрономия, музика/. В Магнаурската школа са се изучавали и чужди езици: елински и римски, сирийски и еврейски. В големите градове на Византийската империя има определена категория частни учители, които срещу заплащане са обучавали кръг от децата на аристокрацията.

Учениците са били подготвяни, освен в граматическо изкуство и езици, и за различни длъжности в църквите и манастирите, като четци, поддякони, дякони и свещеници. Бъдещите светци получават много добро образование и задълбочена богословска подготовка и опознават свещените книги, псалми и молитви, които са задължително учебно съдържание в училищата по това време. Научаването и изпълнението на молитви и песни е заемало съществена част от учебно-възпитателния процес през Средновековието и е важно условия за поддържане и развитие на образователната традиция.

Освен посещенията в училище, по пътя на самостоятелната работа децата се самообразоват и самовъзпитават и в къщи. Те се изграждат като творчески и

търсеци личности. В някои жития се посочват конкретни детски игри, практикувани с възпитателна цел. Явно е, че възрастните са разбирали добре ролята на тези обичаи и детски игри като своеобразна подготовка за по-късния живот. Това не е епизодичен, а - целенасочен и организиран процес, с определени традиции.

В житията на някои от светците няма конкретни сведения за получаване на образование в училище, но личи че те получават съответното нравствено-религиозно възпитание /при Прохор Пшински, Иван Рилски, св. Юлияния, Петка Търновска, Никола Нови Софийски/, при което ясно се откроява влиянието на християнската Църква.

Бележки

Житие на Климент Охридски от Теофиклат Охридски. – В Христоматия по история на образованието и педагогическата мисъл в България. Съст. Н. Чакъров. С., 19631 с. 21.

Иванова, Кл. Бележки: Пространно житие на Петка Търновска от Патриарх Евтимий, В: Стара

българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 579.

Кратко житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Цит. съч. , с.395.

Кратко житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Цит. съч. , с.395.

Кратко житие на Константин-Кирил /Успение Кирилово/.Цит. съч., с.64. Медински, Е. В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 47.

Мъчение на Никола Нови Софийски от Матей Граматик, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 312.

Мъчение на Юлияния. Цит. съч. , с.416.

Народно житие на Гавраил Лесновски. Цит. съч. , с.172.

Народно житие на Гавраил Лесновски. Цит. съч. , с.175:569.

Народно житие на Иван Рилски., В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби... съст. и ред. Иванова, Кл. , с. 123.

Проложно житие на Константин-Кирил. Цит. съч., с. 67.

Проложно житие на Михаил от Потука - Михаил Воин, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 219.

Пространно житие на Иван Рилски от Патриарх Евтимий. Цит. съч. , с.139.

Пространно житие на Константин-Кирил. В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 38.

Пространно житие на Петка Епиватска от дякон Василий. Цит. съч. , с.440.

Пространно житие на Ромил Видински от Григорий Доброписец. Цит. съч. , с.470.

Пространно житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий. Цит. съч. , с.204.

(Footnotes)

1 Пространно житие на Константин-Кирил. Цит. съч., с. 38.

2 Кратко житие на Константин-Кирил /Успение Кирилово/. Цит. съч., с.64.

3 Медински, Е. Цит. съч., с. 47.

4 Проложно житие на Константин-Кирил. Цит. съч., с. 67.

5 Кратко житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Цит. съч. , с.395.

6 Пак там.

7 Житие на Климент Охридски от Теофиглат Охридски. – В Христоматия по история на образованието и педагогическата мисъл в България. Съст. Н. Чакъров. С., 19631 с. 21.

8 Кратко житие на Климент Охридски от Димитър Хоматиан. Цит. съч. , с.395.

9 Народно житие на Иван Рилски., В: Стара българска литература.т.4. ,

Житиеписни творби... съст. и ред. Иванова, Кл. , с. 123.

10 Пак там.

11 Пак там, с. 136.

12 Пак там, с. 137.

13 Пространно житие на Иван Рилски от Патриарх Евтимий. Цит. съч. , с.139.

14 Пак там.

15 Народно житие на Гавраил Лесновски. Цит. съч. , с.172.

16 Народно житие на Гавраил Лесновски. Цит. съч. , с.175:569.

17 Мъчение на Юлияния. Цит. съч. , с.416.

18 Пространно житие на Филотея Темнишка от Патриарх Евтимий. Цит. съч. , с.204.

19 Иванова, Кл. Бележки: Пространно житие на Петка Търновска от Патриарх Евтимий, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 579.

20 Пространно житие на Петка Епиватска от дякон Василий. Цит. съч. , с.440.

21 Проложно житие на Михаил от Потука - Михаил Воин, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 219.

22 Проложно житие на Патриарх Йоаким Първи, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 87.

23 Пак там, с. 110.

24 Пространно житие на Теодосий Търновски от Патриарх Калист, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 445.

25 Пак там.

26 Пространно житие на Ромил Видински от Григорий Доброписец. Цит. съч. , с.470.

27 Мъчение на Никола Нови Софийски от Матей Граматик, В: Стара българска литература.т.4. , Житиеписни творби, с. 312.